

אלא פי שנים בכל הנכסים, כלומר, שיטול חלק נוסף כנגד כל אחיו?

ואפשר לדון ולומר: הלא דין הוא שיטול פי שנים כאחד, כי יש להקיש חלקו עם אחד, [כגון שהיה לו אח אחד בלבד], וחלקו עם המושה.

מה חלקו עם אחד, הבכור נוטל פי שנים כאחד, אף חלקו עם המושה, פי שנים כאחד.

או בלד לדרך זו, ולדון להיפך, שמא יש להקיש חלקו עם אחד וחלקו עם המושה, מה חלקו עם אחד הבכור נוטל פי שנים בכל הנכסים, אף חלקו עם המושה יטול פי שנים בכל הנכסים.

וכיון שמסברא אין להכריע בספק זה, עלינו לדרוש זאת מן הפסוקים.

תלמוד לומר, (דברים כא, טז) "והיה ביום הנחילו את בניו", וקרא יתירא הוא (211), ובא ללמדנו, שהתורה ריבתה נחלה אצל אחיו. לומר שלא יטול פי שנים בכל הנכסים, אלא רק פי שנים כאחד מן האחים.

הא למדת, שאין עליך לדון כלשון האחרון, [דלעיל, שיטול פי שנים בכל הנכסים], אלא כלשון הראשון.

וממשיכה הברייתא: ואומר (דברי הימים א, ה-א) "ובני ראובן בכור ישראל כי הוא

יוחנן בן ברוקא אומר אם אמר על מי שראוי ליורשו דבריו קיימין, על מי שאינו ראוי ליורשו אין דבריו קיימין".

ולשם מה שנינו דין זה גם במשנתנו?

וכי תימא, קא סתם לן כרבי יוחנן בן ברוקא. [שמא תאמר, רבי רצה להורות לנו שהלכה כרבי יוחנן בן ברוקא, ולכן שנה סתמא דמתניתין כדבריו].

אין לומר כן! ד"סתם ואחר כך מחלוקת" היא. ו"סתם ואחר כך מחלוקת" אין הלכה כסתם (210).

ועוד קשה, מאי "אלא", כדלעיל?

אלא, אמר מר בר רב אשי: הכי קאמר, אחד הבן ואחד הבת במקום שאין בן, שוין לרשת בנכסי האם ובנכסי האב, אלא שהבן נוטל פי שנים בנכסי האב, ואינו נוטל פי שנים בנכסי האם.

הגמרא דנה בגדרי דין "פי שנים" האמור בבכור:

תנו רבנן בברייתא: נאמר בתורה, "לתת לו פי שנים", וקיימא לן, שנותנים לו פי שנים כאחד. כלומר, כנגד אחד מן האחים נוטל הוא פי שנים.

מנין אתה אומר פי שנים כאחד? או אינו

מהסתם, ובכהאי גוונא, אין הסתם חשוב אלא כדעת יחיד.

211. הרשב"ם כתב, "כוליה קרא יתירא הוא, דהא כתיב בתריה כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים". והקשה הרש"ש, הרי לעיל

210. בתוספות מבואר, שישנם שני סוגים של "סתם ואחר כך מחלוקת". האחד, כאשר המחלוקת מופיעה מיד לאחר הסתם, ובכהאי גוונא, אף על פי שאין ההלכה כסתם, מכל מקום יש לסתם כח של רבים. והשני, כשהמחלוקת מופיעה במקום אחר

וכי בחרבו ובקשתו לקח? והלא כבר נאמר "כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני?" אלא חרבי זו תפלה⁽²¹²⁾, קשתי זו בקשה⁽²¹³⁾. עד כאן הברייתא.

מבאר הגמרא: מאי "ואומר"? לשם מה נזקקנו לפסוקים נוספים מדברי נביאים כדי לדרוש שאין הבכור נוטל פי שנים בכל הנכסים?

ומתרצת הגמרא, שכך אמרה הברייתא:

וכי תימא, שמא תאמר, האי קרא, לכרבי יוחנן בן ברוקא הוא דאתא, לכן תא שמע, "ובני ראובן בכור ישראל".

כלומר, שמא תאמר ש"והיה ביום הנחילו את בניו" לא בא ללמדנו שהתורה ריבתה נחלה אצל האחין" כדלעיל, אלא ללמדנו את דינו של רבי יוחנן בן ברוקא, [המובא להלן], שהאב יכול להנחיל את רכושו למי שירצה מבניו, לכן הביאה הברייתא פסוק נוסף מדברי נביאים, ולומדת ממנו שהבכור נוטל

הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל, ולא להתיחש לבכורה". [כלומר, לומר שהוא הבכור ולא ראובן]. אלא רק לומר שיטול פי שנים. דכתיב, "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי".

ולקמן יבואר מה התחדש בכל פסוק שהובא בברייתא זו.

ואומר (שם ב) "כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו, והבכורה ליוסף".

ומדייקת הברייתא: נאמרה בכורה ליוסף, ונאמרה בכורה לדורות, "לו משפט הבכורה". מה בכורה האמורה אצל יוסף, נטל פי שנים רק כאחד מן האחים, [שהרי אפרים ומנשה נטלו כל אחד חלק אחד בלבד, ולא נטלו כנגד כל האחים], אף בכורה האמורה לדורות, בכור נוטל פי שנים כאחד.

ממשיכה הברייתא: ואומר (בראשית מת, כב) "ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי",

(קיג"ב) דרשינן מיניה "ביום אתה מפיל נחלות ואי אתה מפיל נחלות בלילה"?

212. רשב"ם כתב, "שהתפלל יעקב על בניו ושזכה לקנות הבכורה מעשיו בתפלתו", ומבאר המהרש"א, כי התפילה תועיל ליעקב במקום ברכת החרב, "על חרבך תחיה", שנתנה לעשיו, וכמו שאמרו "הקול קול יעקב". והבקשה תועיל לו במקום ברכת הקשת שנתנה לישמעאל, "ויהי רובה קשת". (עיין עוד ברש"ש).

213. צריך באור: מדוע דימה תפילה לחרב,

ובקשה לקשת?

מבאר הגרי"ז, ההבדל בין חרב לקשת, שהחרב מזיקה מצד עצמה, שהרי חדה היא, אך הקשת אינה מזיקה אלא מכח היורה.

וכמו כן ישנם שני סוגים של תפילה, הא', תפילה בנוסח שנתקן על ידי אנשי כנסת הגדולה, ומעלותיה וסגולותיה אינם מחמת המתפלל אלא מחמת עצמה, ותפילה זו דומה לחרב.

והב', תפילת יחיד, הנקראת בקשה, שאין כחה אלא מחמת המתפלל, ותפילה זו דומה לקשת. ועיין עוד במשך חכמה, ובנצי"ב.

חלק בכורה רק כ אד מן האחים (214).

וממשיכה הגמרא לבאר, מדוע הובא הפסוק
בברייתא שלאחר מכן, "כי יהודה גבר
באחיו, ולנגיד ממנו, והבכורה ליוסף"?

וכי תימא, דין בכורה, מהמילה "בכורתו",
לא גמרינן. (215)

לכן, תא שמע "והבכורה ליוסף". ולמדנו
בבנין אב "בכורה מבכורתו".

והפסוק שלאחר מכן, "ואני הנה נתתי לך
שכס אחד על אחיך", צריך להביאו, כי:

וכי תימא, יוסף גופיה, ממאי דפי שנים
כאחד הוה? שמא נטל חלק כנגד כולם?

לכן תא שמע "ואני נתתי לך שכס אחד על
אחיך". הרי שלא נטל אלא כאחד מן
האחים.

אמר ליה רב פפא לאביי: מגלן ש"שכס
אחד" פירושו חלק נוסף כאחד מן האחים,
אימא דיקלא בעלמא [שמא לא הוסיף לו
אלא קרקע מועטת]?

אמר ליה: עליך אמר קרא "אפרים ומנשה
בראובן ושמעון יהיו לי", הרי שנטל כשני
שבטים. (216) (217)

בעא מיניה רבי חלבו מרבי שמואל בר
נחמני: מה ראה יעקב שנטל בכורה מראובן
ונתנה ליוסף?

ומקשה הגמרא: מה ראה? והלא "בחללו
יצועי אביו" כתיב: וכעונש על כך נטל יעקב
ממנו את הבכורה!

אלא הכי קשיא לן: מה ראה שנתנה ליוסף
דוקא יותר משאר אחיו?

אמר לו רבי שמואל בר נחמני: אמשול לך
משל: למה הדבר דומה, לבעל הבית שגדל
יתום בתוך ביתו. לימים העשיר אותו ויתום
ואמר, אהניחו לבעל הבית מנכסי.

כך גם יעקב, רצה להנות את יוסף מנכסיו,
בתמורה על כך שיוסף פרנס וכלכל אותו
במצרים. ולכן נתן לו את הבכורה שקיבל
מראובן (218).

שלשון "בכורתו" משמע למעוטא, לומר, בכורתו
שלו בלבד היתה באופן זה, אך בכורת אחרים
אינה כך.

216. הקשה הרש"ש, מדוע לא פשטנו לעיל
מפסוק זה שהארץ התחלקה לפי שבטים, ולא
למנין גולגלותם? עיי"ש.

217. ואמנם, תנא דברייתא לא חש להזכיר
פסוק זה, דמילתא דפשיטא היא, ו"זיל קרי ביה
רב הוא". רשב"ם.

218. עיין בחידושי אגדות למהרש"א.

214. הקשה הרשב"ם, הרי אין למדים דברי
תורה מדברי קבלה, [כלומר, מדברים המובאים
בנביא], ואם כן כיצד למדנו דיני בכורה מהפסוק
הנ"ל המובא בדברי הימים?

ומתוך, כאן אינו אלא גילוי מילתא בעלמא,
שחלק בכורה אינו אלא פי שנים כאחד. ודבר זה
אפשר לדורשו מדברי נביאים.

215. לכאורה קשה, הלא נתבאר בהערה
הקודמת, שאין כאן גזירה שוה, אלא גילוי
מילתא בעלמא, ואם כן מדוע אין ללמוד "בכורה
מבכורתו"?

ומבאר הריטב"א, כוונת הגמרא לומר,

אמר לו, ואי לאו דהטא ראוּבן לא מהני ליה ליוסף ולא מדעם (219)?!

כלומר, מה נתן יעקב ליוסף? והלא בכורת ראוּבן לא היתה משל עצמו אלא מחלק שאר האחים הוסיף לו, אבל משלו לא נתן כלום.

אלא ודאי, מלבד בכורת ראוּבן נתן לו גם מתנות נוספות, הן ממונו, והן ברכות מיוחדות שברכו.

ואם כן, מה שנתן ליוסף את הבכורה יש טעם אחר בדבר.

אלא רבי יונתן רבך לא כך אמר!

אלא כך אמר: ראוּיח היתה בכורה לצאת מרחל, דכתיב "אלה תולדות יעקב יוסף". אלא שקדמתה לאה ברחמים, ובתפילה כדלהלן, ולכן זכתה היא בבכורה.

ומתוך צניעות שהיתה בה ברחל [כמו שיבואר להלן] החזירה הקב"ה לה.

מאי קדמתה לאה ברחמים?

דכתיב "ועיני לאה רכות".

מאי רכות?

אילימא רכות ממש, כלומר, נוטפות דמעה.

וכי אפשר לומר כן? והלא אפילו בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב, דכתיב "מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה", הרי הוסיף הכתוב שמונה אותיות, כדי שלא לומר, "מן הבהמה הטמאה" (220), בגנות צדיקים דבר הכתוב?!

אלא, אמר רבי אלעזר: שמתנותיה ארוכות [כלומר, גדולות], שזכתה בכהונה ולויה, ומלכות.

רב אמר: לעולם רכות ממש. ולא גנאי הוא לה אלא שבח הוא לה,

לפי שהיתה שומעת על פרשת דרכים בני אדם, שהיו אומרים: שני בנים יש לה לרבקה, שתי בנות יש לו ללבן, גדולה לגדול, וקטנה לקטן,

והיתה יושבת על פרשת דרכים, ומשאלת: גדול, מה מעשיו? והיו עונים לה: איש רע הוא, מלסטם בריות. והיתה ממשיכה ושואלת: קטן, מה מעשיו? והיו עונים לה: איש תם יושב אוחלים.

והיתה בוכה עד שנשרו ריסי עיניה.

והיינו דכתיב, "וירא ה' כי שנואה לאה".

מאי "שנואה"?

אילימא שנואה ממש,

המגונה, כדי ללמדך, שישנה אדם לתלמידו בדרך קצרה לפי שמתקיימת גירסא שלה יותר מן הארוכה.

אמנם במקום אחד שינה הכתוב מדרכו והשתמש בלשון הארוכה והנקה, כדי ללמדנו לחזר בכל מקום אחר הלשון הנקה אם אפשר.

219. "מדעם" פירוש, מאומה. יעב"ץ.

220. הגמרא בפסחים (ג"ב) מקשה, והלא פעמים רבות נכתב בתורה לשון "טמא"?

ומתרצת, כל מקום שאין עדיפות על לשון זו מזו נקט לשון נקה, אך אם הלשון הנקה ארוכה יותר מן הלשון המגונה, השתמש הכתוב בלשון

אפשר בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב, בגנות צדיקים דבר הכתוב?

אלא, ראה הקב"ה ששנואין מעשה עשו בפניה, ויפתח את רחמה.

ולכן זכתה ליטול את הבכורה תחילה, כיון שקדמה לרחל בתפילה.

ומאי צניעות היתה בה ברחל?

דכתיב "ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא וכי בן רבקה הוא".

ומקשה הגמרא: והלא יעקב אינו אחיו של אביה, לבן, אלא בן אחות אביה הוא (221)?

אלא כך דיבר עמה: אמר לה "מונסבת לך?",

אמרה ליה, אין. מיהו אבא רמאה הוא, ולא יכלת ליה.

אמר לה, מאי רמאותיה?

אמרה ליה, אית לי אחתא דקשישא מינאי, ולא מנסבא לי מקמה. [לא יסכים להשיאני לפניה].

אמר לה, אחיו אני ברמאות. וזהו שאמר לה, "כי אחי אביה הוא".

אמרה ליה: ומי שרי לחו לצדיקי לסגויי

ברמאותא?

אמר לה: אין. שהרי נאמר (שמואל ב', כב, כז), "עם נבר תתבר, ועם עקש תתפל" (222).

מסר לה יעקב לרחל סימנין שתאמר לו בלילה בשכבה,

כי קא מעיילי לה ללאה, סברה, השתא מיכספא אחתאי. מסרתינהו ניהלה. [כאשר הכניסו את לאה לחופה במקומה, אמרה רחל בלבה, "כעת תתביש אחותי", ומסרה לה את הסימנים שלא תבוש].

והיינו דכתיב "ויחי בבקר והנה היא לאה". מכלל, דעד השתא לאו לאה היא?

אלא, מתוך סימנים שמסר לה יעקב לרחל, ומסרתה ללאה, לא הוה ידע לה עד ההיא שעתא. (223)

אגב סוגית הגמרא לעיל, המבארת פסוקי פרשת יעקב ובניו, הובאה המימרא דלהלן:

בעא מיניה אבא חליפא קרויא מרבי חייא בר אבא:

נאמר בתורה "ויהי כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה שבעים נפש".

בכללן אתה מוצא, נאמר שהיה מספרם של

כבן.

222. פירוש, מותר לצדיקים לעשות טצדקי כדי להנצל מרמאות הרמאי. אבל לרמותו בדרכים אחרות, אסור. הריטב"א.

223. צריך באור, איזו צניעות היתה במעשה זה,

221. הטורי אבן במגילה הקשה, מאי מקשה "והלא בן אחות אביה הוא", הרי מכל מקום שפיר מיקרי בן אחות האב אחי האב, כשם שמצינו בבן אח שנקרא אח, משום דבני בנים הרי הם כבנים?

ומתוך המצפה איתן, דקושיית הגמרא אליבא דמאן דאמר (המובא בירושלמי) דבן הכת אינו